

*Anton GRIZOLD**

DRUŽBOSLOVNI IN DRUŽBENOOKOLIJSKI VIDIKI SEDANJE KRIZE

Mikro- in makroekonomski problemi v sodobnem svetu (finančni krč in številni stečajni podjetij, javnofinančna zadolženost, nezaposlenost, itd.) so zadnja leta prerasli v resno (strukturno) krizo, ki je hipoma pridobila globalne razsežnosti v prostorskem in vsebinskem smislu. Njeno najgloblje izhodišče je v dejstvu, da ima planet Zemlja omejene tako obnovljive kot neobnovljive vire, pa tudi zmogljivosti čistilne sposobnosti. Potrebno bo skrbnejše gospodarjenje z naravnimi (vodo, zrakom, lesom, zemljo, prostorom, minerali, energijo) kot tudi človeškimi viri (drugačen odnos do delavcev, njihove izobrazbe, socialne varnosti idr.). Slovenija naj bi do leta 2050 postala nizkoogljična družba, kar pomeni za 80 % zmanjšati izpuste CO₂. Ta prehod ni samo velika tehnična, ampak tudi družbenopolitična sprememba. Prav okoljski izziv pomeni ključni impulz za spremembe sodobne družbe: od količinske rasti h kakovostnemu razvoju.

Kakorkoli že, v vsebinskem smislu je sedanja kriza poleg finančno-ekonomskih aktualizirala tudi filozofske, sociološke, politološke, socialne, varnostne, družbene okolijske in druge razsežnosti.

Na Fakulteti za družbene vede smo se odločili, da svoje jubilejno leto ob petdesetletnici FDV počastimo tudi s posebno tematsko številko revije Teorija in praksa. Njen namen je izpostaviti povezanost družbenih in okolijskih vidikov sedanje krize kot stalnice sodobne civilizacije in njenih posameznih delov.

Odziv avtorjev kaže dvoje: prvič, da smo na nekatera odprta vprašanja narave sedanje krize, njenih vzrokov in poti iz nje dobili odgovore, in drugič, odgovore na druga pomembna vprašanja, na primer, kako je sedanja kriza spremenila vrednote v sodobni družbi, pa bi veljalo še poiskati z ustreznim proučevanjem vrednotnih razsežnosti krize.

V nadaljevanju povzemam nekatere temeljne ideje prispevkov avtorjev in jih poskušam vsebinsko umestiti v aktualne problemske sklope.

Narava sedanje krize, njeni vzroki in poti iz nje

Filozofski razmislek o krizi, ki ima civilizacijske razsežnosti, je predstavljen s Heideggerjevim mišljenjem. To je namreč pomembno za razumevanje nastajajoče družbenoekološke krize človeštva. Heideggerjevo

* Dr. Anton Grizold, redni profesor na Fakulteti za družbene vede, Univerza v Ljubljani.

družbenoekološko sporočilo kot nevarnost katastrofe je umeščeno v širok kontekst njegovega razumevanja humanizma, mišljenja, zgodovine, tehnike in znanosti. Heideggerjev obrat (*die Kehre*) ali nevarnost katastrofe se lahko razume kot nujnost prehoda od sedanje paradigme ekonomske rasti k paradigmi družbenoekološke trajnostne družbe (Kirn).

Sedanja gospodarska kriza, ki se enostransko in površinsko kaže kot finančna, je v resnici družbena in dolgoročna (Mulej/Hrast). Trg je nujen, a mora izpolnjevati Smithove pogoje za obstoj (ibid.). Globalna kriza je kompleksna in ima najmanj 5 vidikov: energetskega, prehranskega, ekonomskega, zdravstvenega in klimatskega (Komat). Medijsko sta izpostavljena finančni in ekonomski vidik krize. Temelj zla se skriva v konceptu množične potrošnje (ibid.).

Reševanje gospodarske in sistemske krize kapitalizma je priložnost za velike strateške premike v organizaciji družbenega gospodarstva, ki si ga ni mogoče več zamisliti brez poudarjene ekonomske vloge države (Merhar). Potrebna je jasna razmejitev med profitno in neprofitno organiziranim gospodarjenjem, med ex post tržno in ex ante plansko regulacijo. Uveljaviti je treba dualizem gospodarjenja v mešanih tržnoplanskih gospodarskih sistemih. Na monopolnih infrastrukturnih področjih je treba zavestno odpraviti liberalizacijo, deregulacijo, privatizacijo gospodarstva, ki ga zagovarjajo neoliberalistični fundamentalistični ekonomisti (ibid.). Krize se ne da rešiti zgolj s tehničnimi inovacijami, ampak z inovacijami vrednot, kulture, etike in norm. Neoliberalna ekonomska teorija je zrela za zgodovino (Mulej/Hrast, Žakelj, Merhar). Ekonomske znanosti (ekonomisti) in njenih fundamentalističnih neoliberalnih konceptov, družbene neodgovornosti in njihove sprege s politiko je prispevala k nastanku sedanje krize (Rizman). Pomembno je tudi razmerje med neoliberalizmom, politično močjo kapitala in demokracijo. Neoliberalizem je v tridesetih letih vladavine v demokraciji prepoznal oviro (ibid.). Nekateri sodijo, da je sedanja kriza tudi priložnost za regresivne in nepopularne ekonomske reforme.

Samostojna slovenska država bi se morala v celoti poistovetiti s keynezianstvom, vzpostaviti državni kapitalizem in se distancirati od neoliberalizma. Tako bi postavili temelje za »mešani tržnoplanski« gospodarški sistem in s tem omogočili racionalno uporabo enega in drugega ekonomskega instrumenta. Prevlada neoliberalne doktrine v poosamosvojitvenem času se je odrazila tudi v naglem, ne dovolj premišljenem lastninjenju (delila se je le aktiva, kar postaja danes prevladujoče prepričanje) takratne družbene lastnine. Imeli pa smo zgodovinsko priložnost zasnovati mešana lastninska razmerja, dobiti torej zasebno lastnino podjetij, nastalih na »zelelnici«, delniško lastništvo in državno lastnino. V naglici in ob asistenci politike smo dobili po večini nov »ne podjetniški«, ampak »lastninski« razred (Žakelj).

Tudi nenehna gospodarska rast s hudimi posledicami za naravno okolje ni mogoča z neoliberalno ekonomsko miselnostjo. Bodoča družbena oziroma humana ekonomija bo morala upoštevati vsakodnevne življenjske potrebe ter varovati in ohranjati naravne razmere ekonomije in družbe sploh (Rizman). Z ekonomsko demokracijo je treba nadgraditi strankarsko demokracijo (Merhar, Kirn). Ekonomska ozkost specializacije spada med bistvene vire konkurenčnosti, a vodi hkrati tudi v nevarno enostranskost, zato ne smemo pozabiti na interdisciplinarno in ustvarjalno sodelovanje strokovnjakov (Mulej/Hrast). Neoliberalizem pušča ob strani Smithove nujne pogoje liberalizma. BDP pove, koliko rib smo ulovili, ne pa, ali jih je še dovolj ostalo, kar vodi v napačne sklepe z nevarnimi posledicami (ibid.).

Ko je na stotine milijard dolarjev državne pomoči dobila zasebna banka Lehman Brothers, je v ZDA začela krožiti šala z naslednjim vprašanjem: Ali veste, zakaj bo kapitalizem vedno preživel? Odgovor: Zato, ker bodo vedno uporabili socializem, da ga rešijo. To reševanje se kaže izrazito v razširjeni običajni praksi, da se dobički privatizirajo, izgube pa socializirajo in se njihovi problemi naprtijo javnemu sektorju. Ideje v prispevkih nekaterih avtorjev pa kažejo, da ti ne sprejemajo navedene šale o večnosti kapitalizma. Nobelovec Joseph Stiglitz sodi, da so končno našli bebeca, s katerim so rešili špekulante z Wall Streeta, to je ameriškega davkoplačevalca. Ta prispodoba ameriškega davkoplačevalca z bebcom ni korektna, saj ga nihče ni vprašal, ali je pripravljen dati takšno velikansko vsoto finančnim špekulantom. Če je kdo bebec, potem to gotovo niso davkoplačevalci, ampak tisti, ki razpolagajo z njihovim denarjem. Poskusi obrata in regulacij finančnega trga so bolj kozmetični. Nevarnost nastopa nove, še večje krize, je zato zelo velika.

Nekateri avtorji vidijo izhod iz krize v nujnosti obrata, »tretje poti«, prehoda k ekosocializmu, k paradigmi trajnostnega razvoja (Komat, Kirn, Žakelj, Plut). Ideje, koncepti in njeni nosilci, ki so pomagali k nastajanju krize, ne morejo hkrati biti tudi iskalci izhoda iz nje (Kirn, Rizman, Komat, Žakelj). Preiti je treba od količinske rasti h kakovostnemu razvoju (Plut). Ideja konvergence ni bila v praksi preverjena, a si še vedno zasluži pozornost (Žakelj). Edino, kar do sedaj v praksi sicer še ni bilo preverjeno, a bo mogoče dalo zelene rezultate, je ekosocializem. Ta ni ukana socialistov, ki si želijo (ponovno) polastiti se oblasti, ampak je edini način za zagotavljanje sonaravnega razvoja (ibid.). Ekosocializem v celoti upošteva naravne danosti, načrtovanje in trženje (ekonomska vloga države ter ponudba in povpraševanje) pa morata biti temu podrejena (Žakelj).

Socialna država

Videti je, da v Sloveniji ostajajo načrti za krčenje socialne države podobni,

ne glede na to, katera vlada je na oblasti (Leskošek). Zadnja leta smo priča politikam in strategijam, ki so usmerjene v zmanjševanje že dosežene ravni socialne države, kar poslabšuje možnosti dostojnega preživetja ljudi, ki živijo v revščini ali na robu družbe. Prejemnike socialne pomoči se kriminalizira, brezposelnost pa se psihologizira v osebnostno značilnost. Socialna pravičnost se nanaša na spoznanje, da so družbene neenakosti posledica strukturnih značilnosti, in ne individualnih izbir, zato je vloga države ključna pri odpravljanju neenakosti. Krčijo se socialne pravice in demontira socialna država (ibid.), posledica so razslojevanje, revščina, strah pred izgubo zaposlitve (Marko Kos, Komat, Rizman, Leskošek).

Kar v načelu enakih možnosti manjka, je spoznanje, da so ljudje revni ali izključeni zaradi strukturnih značilnosti, in ne zaradi individualnih izbir. Velik del socialnih reform temelji na ustvarjanju negativne podobe o prejemnikih socialnih denarnih pomoči (Leskošek).

Etika, etos

Primarnost človekovega ravnanja je etično, ne pa ekonomsko ali politično (Makarovič). Sodobni svet pretresa konflikt vrednot med ekonomijo in ekologijo (Komat).

Družbena odgovornost podjetništva je povezana z dolgoročnostjo, čezdisciplinarnostjo in sodelovanjem strokovnjakov (Mulej/Hrast). Enostransko namesto družbeno odgovorno ravnanje vodi v monopole. Vsakdo je enostranski in nihče celovit. Vsakdo zaradi specializacije potrebuje drugega in etiko soodvisnosti. Kjer ni etike soodvisnosti, ni dovolj interdisciplinarnega sodelovanja, ki bi vodilo k zadostni in potrebni celovitosti. Potrebujemo družbeno odgovornost kot pogoj za preživetje, sicer bomo še nadalje doživljali propad zaradi nižanja cen za vsako ceno. Družbena odgovornost mora postati del normalnega ekonomskega modela – namesto neoliberalizma, ki prevladuje že več desetletij. Družbena odgovornost je ekonomsko nujna novost. Uničevanje narave pomeni uničevanje naravnih danosti, da bi preživeli. Neoliberalizem je soodvisnost in celovitost pustil ob strani, zato le ustvarjalno sodelovanje strokovnjakov lahko da zadostno in potrebno celovitost (ibid.).

Enostransko odločanje po bančnih merilih brez človeških in ekoloških meril ima lahko negativne posledice. Enostranska težnja po dobičku za vsako ceno onemogoča dobiček. Smo pri družbeni odgovornosti kot pogoj za preživetje človeštva, kajti skrb za naravno okolje je del družbene odgovornosti (Kirn, Mulej/Hrast, Žakelj).

Večina ekonomistov prevladujočega neoliberalnega toka najbrž ne bi sprejela duhovite, kritične prisposobe svojega kolega Jožeta Mencingerja, da so ekonomisti kot Krištof Kolumb, ki ni vedel, kam gre, ko je šel na pot; ko pa je bil tam, ni vedel, kje je.

Zahod potrebuje novi etos, to je nov način prebivanja na Zemlji, ne pa nove etike (Heidegger v Kirn), toda z novim etosom nastaja tudi nova etika (Kirn). Za politično teorijo je izziv razširitev etičnega okvira na naravne okoliščine človeštva sploh ter na rastline in živali (Lukšič/Bahor).

Standardnim epistemološkim težavam se pridružuje padanje zaupanja v znanost (tehnologijo), kar je vsaj deloma paradoksalna posledica individualne in institucionalne reflektivnosti (post)moderne družbe (Kos).

Služenje politiki s svetovanjem brez odgovornosti, na primer ekonomski svetovalci, je neodgovorno (Rizman). Povezava znanosti z interesi države in kapitala, ekspertokracije s centri politične in ekonomske moči je največja grožnja naravi in človeštvu (Komat). Še vedno je zlovesče aktualna ideja sociologa Schelskega iz leta 1964 o nastajanju tehnične države, kjer strokovno odločanje, ki je v skladu s »prisilo stvari« (Sachzwang), objektivnimi možnostmi, nadomesti demokracijo (Kirn).

Liberalizem, kapitalizem, demokracija, globalizacija

Uveljavljanje liberalnega kapitalizma je omejilo tudi priložnosti socialdemokratskih strank, tako tudi stranke levega centra promovirajo liberalne tržne reforme (Fink Hafner). Resen izziv demokraciji je primer, ko se v ZDA ponujajo rešitve s privatizacijo celih mest (ibid.). Tudi v Sloveniji se opaža tendenca k desnemu konservativnemu spreminjanju vloge države; slovenske strankarske elite so v potranzijskem obdobju vztrajale pri nacionalni različici socialno korigiranega kapitalizma (Fink Hafner). Intervencija globalne ekonomske krize v te povezave se kaže predvsem v hitrosti in radikalnosti smeri liberalizacije (ibid.). Te dileme je v celotnem obdobju med prvo in drugo svetovno vojno na Slovenskem spremljalo tudi vprašanje o alternativah: če je demokratičnost demokracije problematična, kako vpeljati boljšo regulacijo družbe mimo demokratičnega parlamentarizma, s čim ga nadomestiti (Dragoš).

Demokracija je ogrožena, ker narašča vpliv odločanja bogatih in izvršne oblasti ter upada vpliv zakonodajne. Relativna moč parlamenta se manjša v korist izvršne oblasti (Fink Hafner). Aktualna kriza je tudi razgalila, da je izrivanje demokracije služilo večanju prepada med bogatimi in revnimi (Rizman).

Vprašanje demokratizacije upravljanja ekonomsko globaliziranega sveta je eno ključnih svetovnih razvojnih vprašanj 21. stoletja (Fink Hafner). Eden izmed nevarnih poskusov, kako zaobiti demokracijo, so zagovorniki hiperglobalizacije (Rizman).

Zahteve po zaprtju pred globalizacijo, tudi pred migracijami, so med različnimi političnimi akterji vse glasnejše (Lovec/Svetličič). Majhna mobilnost dela je ena izmed največjih omejitev globalizacije (ibid.). V drugi fazi globalizacije je vse težje identificirati zmagovalce in poražence (Baldwin v Lovec/Svetličič).

Ogrožena prihodnost, nasilje nad naravo in človekom

Ogroženo je preživetje: če že ne človeške vrste, pa vsaj sodobne civilizacije (Kirn, Lukšič/Bahor, Žakelj, Komat). Človeštvo je na križpotju. Način in obseg proizvodnje ter potrošnje v zadnjih dveh stoletjih je pot človeštva k samouničenju. Gre za uničevanje človeštva z ukrepi majhnega dela človeštva v imenu njegovih kratkoročnih interesov in koristi (Mulej/Hrast).

Človeško nasilje nad naravo je dopolnilo nasilje človeka nad drugimi ljudmi (Komat). Zmogljivosti ekosistemov so ogrožene (Plut, Komat, Kirn, Žakelj).

V Sloveniji novodobni heretiki izgubljajo službo ali pa ne morejo dobiti zaposlitve. Nasprotniki sprememb zakona o uporabi pesticidov so bili v slovenskem parlamentu ožigosani kot ekoteroristi: enako nevarni kot islamski fundamentalisti (Komat).

Sklepna misel

Razpravljanja o družbenih in okolijskih razsežnostih sodobne krize ponujajo mnoge odgovore o njenih vzrokih in kako iz nje izziti; večajo občutljivost za okolijsko problematiko vsakega izmed nas in tako prispevajo k večji odgovornosti posameznika in skupnosti. Seveda ostajajo odprti in neobravnani še mnogi problemi (na primer zakonodaja in kriza, tehnična inovativnost in kriza, družbene vrednote in kriza, znanost in kriza idr.) in številne podrobnosti.

Kljub temu pa so prispevki, zbrani v tematski številki, izziv za razmišljanje. Postavljajo dvom o samoumevnosti družbene ureditve, kjer manjšina v svojem pohlepu škodi večini človeštva in planetu, zato z aktualnostjo in kritično držo ob naši 50-letnici nadaljujejo in izpolnjujejo temeljno poslanstvo družboslovja in humanistike: postaviti ogledalo družbi in človeku, da bi preživete družbene vzorce postavili na novo za dobro vseh ljudi in planeta.

Iskrena hvala gostujočemu uredniku zaslužnemu profesorju dr. Andreju Kirnu za koncipiranje in pripravo te tematske številke Teorije in prakse.